

ISSN 1817-2253

Вісник Донецького університету

НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ
Заснований
у 1997 році

ВІСНИК ДОНЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ Б ГУМАНІТАРНІ НАУКИ №1-2/2007

Серія Б
**гуманітарні
науки**

1-2/2007

Підписано до друку 25.12.2007р. Формат 60x84/16, Папір типографський.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 12,81. Тираж 300 прим. Замовл. №1508

Центр інформаційних комп'ютерних технологій
Донецького національного університету
83055, м.Донецьк, вул. Університетська, 24
Свідоцтво про держреєстрацію:
серія ДК №1854 від 24.06.2004 р.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П.Шевченко**

Заст. головного редактора – д-р техн. наук, проф. **О.Б.Ступін**

Члени редколегії: д-р педаг. наук, проф. **В.М.Алфімов**, д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України **О.І.Амоша**, д-р політ. наук, проф. **К.В.Балабанов**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В.М.Варюхін**, д-р біол. наук, проф. **О.З.Глухов**, д-р філол. наук, проф. **А.П.Загнітко**, д-р істор. наук, проф. **З.Г.Лихолобова**, д-р юрид. наук, акад. НАН України **В.К.Мамутов**, д-р філол. наук, проф. **Є.С.Отін**, д-р екон. наук, проф. **В.Л.Петренко**, д-р хім. наук, чл.-кор. НАН України **А.Ф.Попов**.

Редакційна колегія серії Б (гуманітарні науки)

Д-р філол. наук, проф. **Є.С.Отін** (відповідальний редактор), д-р істор. наук, проф. **П.В.Добров** (заступник відповідального редактора).

Члени редакційної колегії: д-р пед. наук, проф. **В.М.Алфімов**, д-р філософ. наук, проф. **Т.О.Андреева**, д-р істор. наук, проф. **М.С.Беспалов**, д-р психол. наук, проф. **О.Ф.Бондаренко**, д-р філол. наук, проф. **В.Д.Буряк**, д-р психол. наук, проф. **Ж.П.Вірна**, д-р філол. наук, проф. **М.М.Гіршман**, д-р філол. наук, проф. **С.І.Горевалов**, д-р філософ. наук, проф. **Г.В.Гребеньков**, д-р філол. наук, проф. **В.Д.Демченко**, д-р філософ. наук, проф. **Н.М.Смельянова**, д-р істор. наук, проф. **Г.П.Єрхов**, д-р філол. наук, проф. **А.П.Загнітко**, д-р філол. наук, проф. **В.Д.Калиущенко**, д-р психол. наук, проф. **А.П.Лактіонов**, д-р філол. наук, проф. **В.Д.Мелешенко**, д-р філол. наук, проф. **С.В.Мишанич**, д-р філософ. наук, проф. **М.М.Морозов**, д-р філософ. наук, проф. **Л.М.Нікітін**, д-р психол. наук, проф. **В.Д.Потапова**, д-р філол. наук, проф. **В.А.Просалова**, д-р пед. наук, проф. **Л.П.Пуховська**, д-р філол. наук, проф. **М.Г.Сенів**, д-р психол. наук, проф. **О.Г.Солодухова**, д-р філол. наук, проф. **В.В.Федоров**, д-р філол. наук, проф. **Ю.Е.Фінклер**, д-р пед. наук і д-р філол. наук, проф. **Г.П.Циганенко**, д-р пед. наук, проф. **Г.П.Шевченко**, д-р філософ. наук, проф. **Т.І.Яшук**

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. Phys.-Mat. Sci., Academician of National Academy of Sciences of Ukraine **V.P.Shevchenko**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. Tech. Sci., Professor **A.B.Stupin**

Members of the Editorial Board: Dr. Ped. Sci., Prof. **V.N.Alfimov**, Dr. Econ. Sci., mem.-corr. of NAS of Ukraine **A.I.Amosha**, Dr. Polit. Sci., Prof. **K.V.Balabanov**, Dr. Phys.-Mat. Sci., Prof. **V.M.Variukhin**, Dr. Biol. Sci., Prof. **O.Z.Glukhov**, Dr. Philolog. Sci., Prof. **A.P.Zagnitko**, Dr. Hist. Sci., Prof. **Z.G.Likholobova**, Dr. Yurid. Sci., Acad. of NAS of Ukraine **V.K.Mamutov**, Dr. Philolog. Sci., Prof. **Ye.S.Otin**, Dr. Econ. Sci., Prof. **V.L.Petrenko**, Dr. Chem. Sci., mem.-corr. of NAS of Ukraine **A.P.Popov**.

The Editorial Board of a Series B (the Humanities)

Dr. Philol. Sci., Prof. **Ye.S.Otin** (Editor-in-Chief), Dr. Hist. Sci., Prof. **P.V.Dobrov** (Deputy of the Editor-in-Chief).

Members of the Editorial Board: Dr. Ped. Sci., Prof. **V.N.Alfimov**, Dr. Philos. Sci., Prof. **T.A.Andreeva**, Dr. Hist. Sci., Prof. **M.S.Bespalov**, Dr. Psychol. Sci., Prof. **O.F.Bondarenko**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.D.Buryak**, Dr. Psychol. Sci., Prof. **Zh.P.Virna**, Dr. Philol. Sci., Prof. **M.M.Girshman**, Dr. Philol. Sci., Prof. **S.I.Gorevalov**, Dr. Philos. Sci., Prof. **G.V.Greben'kov**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.D.Demchenko**, Dr. Philos. Sci., Prof. **N.N.Yemelyanova**, Dr. Hist. Sci., Prof. **G.P.Yerkhov**, Dr. Philol. Sci., Prof. **A.P.Zagnitko**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.D.Kaliushchenko**, Dr. Psychol. Sci., Prof. **A.P.Laktionov**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.D.Meleschenko**, Dr. Philol. Sci., Prof. **S.V.Mishanich**, Dr. Philos. Sci., Prof. **M.N.Morozov**, Dr. Philos. Sci., Prof. **L.M.Nikitin**, Dr. Psychol. Sci., Prof. **V.D.Potapova**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.A.Prosalova**, Dr. Ped. Sci., Prof. **L.P.Pukhovska**, Dr. Philol. Sci., Prof. **M.G.Seniv**, Dr. Psychol. Sci., Prof. **O.G.Soloduhova**, Dr. Philol. Sci., Prof. **V.V.Fedorov**, Dr. Philol. Sci., Prof. **Yu.E.Finkler**, Dr. Ped. Sci. and Dr. Philol. Sci., Prof. **G.P.Tsiganenko**, Dr. Ped. Sci., Prof. **G.P.Shevchenko**, Dr. Philos. Sci., Prof. **T.I.Jaschuk**

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету

© Донецький національний університет, 2007

Адреса редакції: 83055, м. Донецьк-55, вул. Університетська, 24.
тел: (062) 305-16-51

Вісник Донецького університету

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВАНИЙ У 1997 РОЦІ

Серія Б. Гуманітарні науки

№1-2/2007

З М І С Т

Філологія

Кравченко О. А. Ім'я як світ: повість М.В.Гоголя «Вій»	7
Свенцицька Е. М. В'яч. Іванов і філологічна думка ХХ століття	14
Пахарєва Т. А. Робочі, подвійні, «альтернативні» заголовки в поезиці Анни Ахматової	20
Карпенко Р. В. Двохчастинність «Гистории о Василии Кириотском»: боротьба романних тенденцій із риторичною настановою	25
Пуніна О. В. Соцреалістичний текстовий масив: розгортання сегмента «змагання» у повісті Вас. Гайворонського «Розминовка»	29
Луценко М. О. Нові етимологічні версії	33
Петров О. В. Прикметники із значенням подібності в російській мові	48
Ярошенко Н. О. Зіставний аналіз похідних у складі словотвірних гнізд (на матеріалі російської, української, польської та англійської мов)	55
Сукаленко Т. М. Жінка в дзеркалі метафори	63
Любимова С. О. Картина світу. Поява нового концепту «Flapper»	70
Ветрова Е. С. Звертання – власні назви в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.	77
Сидоренко О. М. Способи утворення словесних товарних знаків	85
Проценко І. Ю. Особливості метафоричного переносу при номінації особи в сучасних іспанській та українській мовах	92

Журналістика

Тараненко О. В. Зображення жінок-політиків в українських ЗМК: стереотипні образи гендерного контракту	101
---	-----

Історія

Литвиненко Р. О. Обставини і чинники бабинської культурогенези	109
Нікольський В. М., Кузенко І. О. Форми та засоби боротьби з безробіттям у Донбасі в період НЕПу.	117

Культурологія

Глушкова Г. М. Роль культурних архетипів, менталітету та національного характеру у формуванні національної ідеї	124
---	-----

Муза Д.Є. Про специфіку соціокультурних засад східнохристиянської цивілізації	129
Отіна А.Є. Професійна культура і самоактуалізація особистості в науковій діяльності (за М.Вебером)	138
Філософія	
Волошин В.В. Етерналізм – суттєва ознака релігійної свідомості	146
Стрелецька І.Г. Проблема дефініції поняття цінності: філософські і соціо-гуманітарні контексти	154
Кузь О.М. Дихотомія соціального та інституціонального у становленні соціальності	159
Педагогіка	
Васюк К.М. Особливості соціальної перцепції бездоглядних підлітків, які тимчасово перебувають у притулку	167
Психологія	
Гордєєв М.В. Копінг-стратегії та особливості психічного вигортання у співробітників МВС	173
Іваненко Б.Б. Глибинні детермінанти формування інваріантних характеристик психіки суб'єкта	178
Бондаренко О.Ф. Понятійний тезаурус етичного персоналізму	184
Вірна Ж.П. Структурно-функціональний аналіз мотиваційно-сміслової регуляції	190
Потапова В.Д. Психологічні механізми інтуїтивно-почуттєвого відображення	195
Рецензії	
Тищенко О.В. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах: Монографія. – Рівне: РІС КСУ, 2007. – 448 с.	203

І С Т О Р І Я

УДК 902 (4-11) "6373/75"

ОБСТАВИНИ І ЧИННИКИ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРОГЕНЕЗИ

Р.О. Литвиненко

Постанова питання, історіографія. Проблема походження археологічного феномену, що існував у 22-18 ст. до Р.Х. між Нижньою Волгою і Нижнім Дунаєм, традиційно відомого під дефініціями *бабинська культура* (БК) або *культура багатоваликової кераміки* (КБК), а останнім часом підвищеного до таксономічного рангу *культурного кола Бабине* [1], порушувалася неодноразово. Однак до концептуального рівня доводилася дослідниками вона далеко не завжди. Якщо не брати до уваги цікаве лише з історіографічного погляду, але не підтвержене подальшими дослідженнями, припущення С.С.Березанської щодо існування «культурної близькості» поселень типу Бабине III з пам'ятками типу Глина III Румунії [2, с. 41], то слід констатувати, що першу справжню концепцію походження БК обґрунтував С.Н.Братченко [3, с. 334, 342-343; 4]. Генезу БК дослідник розглядав у контексті загальноєвропейського синстадіального процесу зміни культур шнурової кераміки почтом культур з рельєфною, в тому числі валиковою і прокресленою, орнаментацією посуду. У Причорноморсько-Каспійській області процес супроводжувався значними культурними зрушеннями, взаємопросяканнями степових і лісостепових катакомбних елементів (з перевагою останніх), появою пам'яток змішаного характеру, подальшою інтеграцією та оформленням культури нового типу, яка увійшла до складу посткатакомбної та постшнурової спільноти. Причини та внутрішній зміст цих складних процесів залишалися невідомими і не піддавалися вилученню з археологічних джерел. Поширення культури на теренах Причорномор'я трактувалося як результат міграційних процесів.

Концепція С.Н. Братченка набула подальшого розвитку й трансформації в працях українських археологів. Найбільш значущим її доповненням став підхід, згідно з яким становлення БК розумілося як своєрідне відновлення чи реанімація явного культурного/етнічного компоненту з включенням його, разом з катакомбним, до складу культурного субстрату Бабине. Цей погляд, що його було висловлено з дещо відмінними авторськими акцентами І.Ф.Ковальновою та І.О.Післарієм [5, с. 22-23, 30; 6, с. 15, 19], сприяла розумінню чинників бабинської культурогенези. До речі, невдовзі з приводу циклічного відродження в бабинському поховальному обряді та ідеології пізньоямних традицій став писати й сам С.Н.Братченко [7, с. 23; 8, с. 225].

Альтернативну концепцію утворення КБК запропонувала С.С. Березанська [9, с. 6; 10, с. 41-42]. Культура у своїй основі розумілася дослідницею як місцева, а утворення її варіантів розцінювалося як одночасне, чим заперечувався осередковий сценарій культурогенези та міграційний варіант її поширення. Наявність локальних варіантів пояснювалась перш за все різницею місцевого підґрунтя, на якому ці варіанти утворювалися. Одним з необхідних чинників культуротворення С.С. Березанська вважала наявність зовнішніх імпульсів чи міграційних хвиль, а у випадку з генезою КБК пов'язувала витoki такого поштовху з носіями колісничних культур.

Остання сюжетна лінія з часом набула певного розвитку й перетворилася у ще одну концепцію походження БК, висунуту В.В. Отрощенко [11, с. 30]. Сутність її поля-

гає в розгляданні БК як продукту південноуральського осередку культурогенези. Загальний культуротворчий сценарій зводився до просування воїнських колісничних загонів синташтинської культури з Південного Уралу на захід, до басейну Середнього Дону, де вони, з одного боку, започаткували утворення доно-волзької абашевської культури (ДВАК), а з іншого – своїм прямим вторгненням поклали кінець середньодонській катакомбній культурі, витіснивши рештки її населення на південь і тим самим започаткувавши її трансформацію в БК.

Своєрідним переспівом концепції В.В. Отроценка можна вважати підхід С.М.Санжарова, який щойно наведений сюжет територіально зсуває з Середньої Донщини на Сіверськodonеччину і намагається підкріпити його непевними матеріалами поселень, водночас ігноруючи надійний фактаж курганних могильників [12, с. 21-25].

На окрему увагу заслуговує оригінальна гіпотеза І.Т. Чернякова, згідно з якою КБК є породженням Балкано-Дунайського осередку культурогенези [13]. На думку дослідника, витoki процесів, що надалі привели до утворення КБК, слід шукати у поширенні племен катакомбної культури на захід, в ході якого відбувалася асиміляція місцевих степових культур Північно-Західного Причорномор'я і водночас витіснення частини аборигенного населення в Балкано-Подунав'я та Прикарпаття. Ефект "стиснутої демографічної пружини" призвів до різкого виплеску степового населення з Балкано-Дунайського регіону назад на схід, де воно "взяло активну участь у створенні низки культур нової культурно-історичної спільноти, відомої як КБК".

Згадаємо ще одну версію походження БК, більш уможливлену й інтуїтивну, ніж аргументовану, що запропонована С.А. Григор'євим. На його думку, формування КБК було стимульоване просяканням у Надчорномор'я популяції із Закавказзя [14, р. 400].

Жодна з наведених точок зору не позбавлена певних вузьких місць, а відтак не може бути прийнятною беззаперечно. Жодна з них не знаходить повної відповідності в усьому комплексі археологічних джерел, не охоплює всієї системи хронологічних взаємозалежностей, належним чином не пояснює всіх аспектів культурних зв'язків чи впливів. Тому, окрім об'єктивної складності проблеми, є доволі банальне пояснення: серед представлених концептуальних підходів немає жодного, що являв би собою результат цілеспрямованого фундаментального дослідження всієї сукупності археологічних пам'яток культурної області Бабіне. Практично ж усі згадувані гіпотези або базувалися на обмеженій джерельній базі, або носили вузько локальний характер, або ж виникли як побічний продукт іншого дослідження. Водночас, наведені точки зору нерідко містять певне раціональне зерно і не можуть повністю ігноруватися. При цьому на особливу увагу заслуговує концепція С.Н. Братченка, яка вирізняється на тлі інших своєю глибиною, проникливістю, опрацьованістю на теоретичному й джерелознавчому рівнях і тому розцінюється нами як найбільш переконлива, а водночас придатна для удосконалення. Крок у цьому напрямку нещодавно зробив сам автор концепції, запропонувавши дещо модернізований її варіант, в якому з'явилося декілька нових позицій (на наш погляд, неоднаково вдалих). Зокрема були взяті на озброєння концепції *блоків культур* та *волго-уральського вогнища культурогенези* В.С.Бочкарьова, а процеси утворення колісничних і посткатакомбних культур стали розглядатися в єдиному хронологічному й причинно-наслідковому контексті [8, с. 224-226]. Більш значущим і перспективним видається висновок С.Н. Братченка щодо певної повторюваності (зі своєю специфікою) культурогенетичних процесів, що мали місце на рубежах ранньої/середньої та середньої/пізньої бронзи, а також припущення стосовно підключення до цих процесів культур азійського регіону [8, с. 230].

Дослідження. Як правило, намагаючись розв'язати проблему походження БК, фахівці зосереджувалися на виявленні її зв'язку з попередніми археологічними утвореннями, перш за все катакомбної культурної області, не приділяючи належної уваги розкриттю причинності цього процесу. Виключеннями з цього правила можна вважати

спроби пов'язати генеруючий імпульс з культурами бойових колісниць Доно-Волго--Уралля. Попри свою привабливість і ефектність, ці підходи не знаходять належного підтвердження на рівні джерел, оскільки останні не можуть засвідчити хоч би незначний хронологічний пріоритет колісничних культур перед бабинською, а також не виявляють в археологічному комплексі бабинської культури жодної новації, яка б достеменно виводилась виключно з колісничного середовища, а відтак визначала б вектор культуротворчого імпульсу [15].

Водночас значна частина виділеного блоку новацій ДДБК знаходить вражаючі відповідності в культурах бронзового віку Карпато-Подунав'я та Кавказу. З окремими культурами/групами цих регіонів ДДБК пов'язують стійкі серії типологічно близьких і навіть тотожних прикрас та елементів вбрання: бронзові гривни, багатоспіральні браслети й окуляроподібні підвіски, кам'яні точильні бруски (за іншим тлумаченням – захисні зап'ясні пластини лучника) з парними отворами або проточинами на кінцях для прив'язування, гачково-планкові пряжки, рогові/кістяні кільця-пряжки. Щоправда, з Карпато-Дунайського регіону неможливо вивести такі категорії прикрас, як фаянсове бородавчате/ріжкове й пелюсткове намисто, що визначає кавказький вектор впливу, де подібні вироби є не просто масово представленими, а й мають глибоку місцеву традицію виробництва, зокрема й металеві прототипи, хоча витoki цього напрямку ювелірної справи зазвичай пов'язують з Переднім Сходом. Натомість з Кавказом навряд чи вдасться пов'язати визначальну для ранньої ДДБК обрядову норму протиставлення поховань за статевою ознакою, характерну саме для культур шнурового та епішнурового горизонтів Європи [16, с. 231-232].

За таких обставин віддати перевагу якомусь одному – кавказькому або середньоєвропейському – напрямку зіставлень, а відтак визначити можливий вектор культуротворчого імпульсу, що привів до генези ДДБК, не видається можливим. Та й навряд чи такий спосіб вирішення проблеми за існуючих обставин можна вважати коректним, адже будь-який з однозначних варіантів відповіді на поставлене питання призведе до ігнорування певної кількості вищенаведених фактів, оскільки не зможе їх пояснити. Ось чому ми схилиємося до висновку, що утворення первинної бабинської культури (Дніпро-Донської – ДДБК) відбувалося під впливом не одного, а одразу двох крупних осередків культурогенези – Кавказького та Карпато-Дунайського. Саме в такому контексті набуває сенс і може бути прийнятною згадувана гіпотеза І.Т.Чернякова щодо КБК як продукту Карпато-Дунайського осередку культурогенези. Під визначеним кутом зору слід розглядати й новітній підхід В.С. Бочкарьова, на думку якого центр кавказького осередку культурогенези у фіналі СБВ перемістився на Північно-Східний Кавказ, у Чечню й Дагестан, де були сформовані новації, що лежать в основі розвитку пізньокатакомбних культур Передкавказзя й КБК [17, с. 212].

Розглядаючи проблему походження археологічного феномену Бабине, не можна оминати такого аспекту, як виявлений паралелізм у розвитку культур Карпато-Подунав'я та Кавказу, на перший погляд навіть парадоксальний, з огляду на двохтисячкілометрову відстань між двома регіонами, до того ж відокремленими басейном Чорного моря. Не маючи можливості предметно зупинитись на цьому питанні, побіжно відзначимо, що на такого роду паралелі, причому завжди пов'язані виключно зі сферою металовиробництва (переважно прикрас) і простежені для різних етапів бронзового віку, вже неодноразово звертали увагу дослідники, даючи їм більш-менш переконливі пояснення [13, с. 63; 17, с. 210-211; 18, с. 70-71; 19, с. 25; 20]. На особливу увагу серед існуючих точок зору заслуговує підхід, який пояснює існуючі кавказько-карпатські паралелі, спільними традиціями металообробки, витoki якої в обох випадках сягають Ближнього Сходу, а шляхи потрапляння до названих регіонів різняться – через Закавказзя та Балкани [21, с. 144-149].

Отже, в Донецько-Дніпро-Азовському регіоні наприкінці середнього бронзового віку дивним чином збіглися два зустрічно спрямовані і в чомусь близькі культуротворчі імпульси (кавказький та карпато-дунайський), які прискорили або довели до завершення глобальні синстадіальні процеси зрушень і змін, що охопили катакомбну область на пізньому етапі її розвитку та спричинили трансформацію донецько-донських катакомбних груп у ДДБК, збагативши місцеве культурне підґрунтя виразними новаціями. Бабинську культурогенезу, таким чином, можна розглядати як приклад реалізації моделі взаємодії двох типів розвитку – *стимульованої трансформації* та *запозичення*, що привели до *культурного синтезу* і *симбіозу* [22; 23].

Природно виникає питання: чому кавказький та карпато-дунайський культуротворчі імпульси перетнулися саме в Донецько-Дніпро-Азовському регіоні, а не якомусь іншому місці? На наш погляд, цьому можна дати таке пояснення. Достеменно відомо, що одним із головних, якщо не найважливішим, чинників історичного прогресу, й культуротворчих процесів зокрема, виступає рівень розвитку технологій, перш за все в металовиробництві. Тому не випадково, що в різні періоди палеометалевої епохи визначальну роль в культурно-історичних процесах відігравали регіони, приурочені до більш-менш масштабних зон (осередків) металургії та металообробки. Цим фактором зумовлено й симптоматичний зв'язок культурогенеруючих осередків енеоліту-бронзового віку з металовиробничими центрами Євразії – алтайським, уральським, анатолійським, кавказьким, карпато-балканським, альпійським, піренейським [24, с. 21; 25, с. 259-263; 26, с. 268-270]. У цьому контексті особливого значення набуває та обставина, що майже у центрі первинного осередку ДДБК знаходяться мідні поклади Бахмутської та Кальміус-Торецької улоговин. Незважаючи на те, що експлуатація цих родовищ достеменно документована лише для доби пізньої бронзи, коли на їх базі існував гірничо-металургійний центр, існують вагомні, хоча й дотичні, підстави вважати, що розробка перших копалень тут розпочалася раніше, щонайменше за доби середньої бронзи [27, с. 111-112; 28; 29]. До аргументації, що неодноразово наводилася автором на користь причетності носіїв ДДБК до експлуатації мідних родовищ Донбасу [30; 31], долучимо факт присутності бабинської кераміки навколо мідних розробок пізньобронзового віку, а й на техногенному майданчику копальні Червоне озеро-І [32]. З огляду на сказане, стає очевидною невідповідність приуроченості первинного ядра ДДБК до міднорудних родовищ Донецького регіону. Саме ці обставини дали змогу нам висловити думку щодо утворення наприкінці середнього бронзового віку в Донецько-Дніпро-Азовському регіоні локального осередку культурогенези – бабинського, первинним продуктом якого стала ДДБК [15, с. 148-149; 31, с. 122-123]. Безумовно, донецький гірничо-металургійний центр, а водночас і дніпро-донецький осередок бабинської культурогенези не можуть бути ототожненими за своїми масштабами, потужністю й радіусом дії, тривалістю впливу й наслідками з кавказьким або карпато-дунайським. Вочевидь, за своїм походженням і співвідношенням між собою їх можна розцінювати як первинні (Кавказ, Карпато-Подунав'я) та вторинний (Донеччина) осередки. Запропонована нами ідея знайшла підтримку й подальший розвиток у вигляді постанови питання щодо існування Дніпро-Донецького осередку культурогенези, пульсація якого простежується як найменше протягом неоліту – бронзового віку [33].

Як зазначалося вище, викликана зовнішніми імпульсами й новаціями трансформація пізньокатакомбного середовища супроводжувалася певним відродженням катакомбних, традицій. На наш погляд, особливі зв'язки, що демонструє ДДБК (та в різній мірі решта бабинських груп) не тільки з безпосередньо передуючим їй катакомбним середовищем, а також і ямною культурою, засвідчують глибоку автохтонність і певну циклічну безперервність етнокультурного розвитку за доби бронзи на теренах Північного Причорномор'я та суміжних регіонів. Етапи або цикли розвитку (умовно ямний, катакомбний, бабинський), судячи з усього, не супроводжувались суцільними змінами

народонаселення, що, однак, не заперечує більш-менш масштабних переселень в межах регіону та зовнішніх міграцій. Зміни культурних циклів, як свідчить зіставлення послідовних археологічних культур, скоріш за все, супроводжувалися радикальними зрушеннями, своєрідними революціями (за С.Н. Братченком), у релігійно-ідеологічній царині, а також можливими зламами у сфері потестарної організації, не обов'язково торкаючись виробничо-господарських систем, зокрема металовиробництва, яке, на думку В.С. Бочкарьова, практично ніколи не піддавалося зворотно-регресивним, деволюційним тенденціям. Щоправда, перехід від катакомбної до бабинської доби, майже без сумніву, позначився й суттєвою трансформацією в господарському укладі.

Справа в тім, що за свідченнями палеокліматологів, період утворення блоку посткатакомбних культур, зокрема й кола Бабине, дивним і, треба думати, не випадковим чином збігся із суттєвими кліматичними зрушеннями, що відбувалися на початку середньосуббореального періоду не лише на півдні Східної Європи, а значно ширше, і супроводжувалися найбільшою для раннього-середнього голоцену аридизацією та континенталізацією [34-38]. Максимум цієї аридизації припадає не на пізньокатакомбну добу, як вважалося донедавна (тоді цей процес лише розпочався), а саме на посткатакомбний період – 4100-3900 рр. тому, з піком близько 4000 р. Кліматичні зміни, що відбулися близько рубежу III-II тис. до Р.Х., фахівці розцінюють як “катастрофічні природні події”, “наймасштабніша палеоекологічна криза за останні 6000 років” [36, с.38-40, табл. 1; 39; 40, с. 181]. Відзначене різке погіршення клімату й катастрофічні зміни навколишнього середовища, безсумнівно, викликали відповідну пристосувальну реакцію з боку скотарсько-землеробських популяцій та призвели до змін їхніх господарсько-культурних типів, що, у свою чергу, могло спричинити переорієнтацію у сфері традиційних товарообмінних та культурних контактів. Вочевидь, перші свідчення цих зрушень доходять до нас від пізньокатакомбної доби, що збігається з початком кліматичної аридизації суббореального періоду (третья чверть III тис. до Р.Х.), коли простежуються широтні та особливо меридіональні пересування катакомбних груп, треба думати, викликані необхідністю підвищення рухомості скотарів. Такі способи господарської адаптації традиційних суспільств були типовим явищем в посушливі періоди [35, с. 27; 41, с. 169-170; 42, с. 181-182]. Треба думати, що досягши свого максимуму у фіналі катакомбної доби, рухомий напівкочовий спосіб життя настільки послабив внутрішні зв'язки та основи цілісності катакомбного соціокультурного й потестарного організму, що фактично призвів до його деструкції, або ж посприяв цьому процесу, в чому ми поділяємо позицію С.Ж. Пустовалова [42].

Можна припускати, що утворена на уламках зруйнованої нова структура, археологічним еквівалентом якої виступає ДДБК, у своїх владно-організаційних, господарсько-економічних та релігійно-ідеологічних основах була більш життєздатною за попередню, оскільки, продовжуючи існувати в умовах сильної посухи й гострої природно-екологічної кризи, демонструвала ознаки позитивної динаміки й стабільності. Судячи з усього, високим рівнем мобільності, що зумовлювався рухомими формами скотарства, характеризувався ранній етап ДДБК, тоді як пізній етап відзначався значно більшою осілістю. До такого висновку нас схиляє незначна кількість поселень раннього часу, у порівнянні з пізнім періодом. Цей висновок перебуває у повній відповідності до даних палеокліматології, які засвідчують деяке поліпшення екологічних умов після 3900/3800 рр. тому, тобто у пізньобабинський період, що пов'язано з початком чергового циклу пом'якшення клімату, збільшенням вологості, зниженням засоленості ґрунтів [36, с.38-40, табл. 1]. Однак цілком можливо, що наведені дані слід розглядати через призму запропонованої К.П. Бунятян для БК гнучкої моделі господарювання з територіальним галузевим розмежуванням, за якої одна частина соціуму (умовно общини) практикує рухомий спосіб життя, випасаючи й доглядаючи худобу, а друга, – мешкає на поселенні, займаючись іншими господарськими й побутовими справами [43; 44, с. 80]. До речі, цю позицію поділяє й

В.В.Отрощенко [45, с. 216-217]. Підбиваючи підсумок цьому сюжету, можемо констатувати, що процес бабинської культурогенези, а за великим рахунком утворення всього посткатакомбного блоку культур, мав безпосередній причинно-наслідковий зв'язок із палеоекологічною кризою середньосуббореального періоду [46, с. 164].

Висновки. Обставини й чинники бабинської культурогенези, прихованої в глибинах більш ніж чотиритисячолітньої давнини, вимальовуються таким чином. Процес бабинського культуротворення розглядається в безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з найбільш масштабною за другу половину голоцену екологічною катастрофою, що спричинила вимушені трансформації в “пізньокатакомбному” та “пізньошнуровому” середовищі Східної Європи: зміну господарсько-культурних типів, переорієнтацію в товарообмінних і культурних контактах, а відтак послаблення або розрив традиційних зв'язків, занепад чи навіть деструкцію потестарних структур, можливу духовну депресію та релігійно-ідеологічну революцію. Внаслідок цього були створені передумови переходу до наступної доби, якій відповідає хронологічний горизонт посткатакомбних/постшнурових культур, до якого належать утворення культурного кола Бабине. Важливою складовою цих перетворень слід визнати певний ренесанс давніх “ямних” традицій, зокрема в ідеологічній сфері, перерваних епохою “катакомбного середньовіччя”.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена виявленню обставин і факторів бабинського культурогенеза. Последний рассматривается как результат масштабной экологической катастрофы, которая повлекла за собой хозяйственную, товарообменную и культурную переориентацию, деструкцию потестарных структур и религиозно-идеологическую трансформацию.

SUMMARY

In article the problem of circumstances and factors of genesis of Cultural Circle Babine is discussed. The Babine genesis is understood as result of global ecological accident which has caused economic, goods exchange and cultural reorientation, destruction of potestas (power) structures and religious-ideological transformation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Литвиненко Р.О. Культурно-таксономічний статус пам'яток типу Бабине III // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2003. – № 3/4 (15/16). – С. 38-45.
2. Березанская С.С. Об одной из групп памятников средней бронзы на Украине // СА. – 1960. – № 4. – С. 26-41.
3. Братченко С.Н. Пам'ятки багатоваликової кераміки // Археологія Української РСР: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 1. – С. 334-344.
4. Братченко С.Н. К вопросу о сложении бабинской культуры (многоваликовой керамики) // Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 21-42.
5. Ковалева И.Ф. История населения пограничья лесостепи и степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите – бронзовом веке: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – К., 1987. – 34 с.
6. Писларий И.А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 1983. – 22 с.
7. Братченко С.Н. Пряжки эпохи поздней бронзы и их северокавказские формы // Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита – бронзы Средней и Восточной Европы: В 2 ч. – СПб., 1995. – Ч. II. – С. 8-26.

8. Братченко С.Н. Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали і дослідження з археології Східної України. – № 6. – Луганськ: СУНУ, 2006. – С. 32-311.
9. Березанская С.С. Основные результаты изучения культуры многоваликовой керамики // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы. – Донецк, 1979. – С. 4-6.
10. Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 5-43.
11. Отрощенко В.В. Южноуральский очаг культурогенеза на оси пассионарных толчков // Доно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи: В 2 ч. – Воронеж: ВГУ, 1996. – Ч. 2. – С. 29-31.
12. Санжаров С.М. Східна Україна на рубежі середньої – пізньої бронзи: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2007. – 33 с.
13. Черняков И.Т. Культура многоваликовой керамики – восточный ареал балкано-дунайского очага культурогенеза // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит – бронзовый век): В 2-х ч. – Донецк, 1996. – Ч. 1. – С. 59-64.
14. Grigoriev S.A. Ancient Indo-Europeans. – Chelyabinsk: Rifei, 2002. – 496 p.
15. Литвиненко Р.А. Южно-Уральский очаг культурогенеза и культура Бабино (КМК): проблема взаимосвязи // Абашевская культурно-историческая общность: истоки, развитие, наследие. – Чебоксары, 2003. – С. 145-152.
16. Литвиненко Р.А. Опыт выявления пространственно-семантических структур в погребальном обряде культуры Бабино // Структурно-семиотические исследования в археологии. – Т. 3. – Донецк: Дон НУ, 2006. – С. 215-236.
17. Рысин М.Б. Связи Кавказа с Волго-Уральским регионом в эпоху Бронзы (проблемы хронологии и периодизации) // Археологические вести. – Вып. 14. – М.: Наука, 2007. – С. 184-220.
18. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – К.: Наук. думка, 1990. – 187 с.
19. Черных Е.Н. Клад из Констанцы и вопросы балкано-кавказских связей в эпоху поздней бронзы // СА. – 1981. – № 1. – С. 19-26.
20. Machnik J. Über die Verbindungen zwischen dem Kaukasus und dem Karpatenbecken am Anfang der Bronzezeit // Zbornik Fil. Fak. Univ. Komenského. – 1973. – Musaica 24(13).
21. Kadrow S. Wczesnobrązowa wytwórczość metalurgiczna w stylu wierzbowego liścia // 150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie. – Kraków, 2000. – S. 141-153.
22. Арутюнов С.А. Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность // Этнографические исследования развития культуры. – М., 1985. – С.32-33.
23. Массон В.М. Феномен культуры и культурогенез древних обществ // Археологические изыскания. – Вып. 1: Археологические культуры и культурная трансформация. – Л., 1991. – С. 5-10.
24. Бочкарев В.С. Культурогенез и развитие металлопроизводства в эпоху поздней бронзы (по материалам южной части Восточной Европы) // Динамика культурных традиций: механизм передачи и формы адаптации. – СПб., 1993. – С. 66-75;
25. Массон В.М. Эпоха древнейших великих степных обществ // Археологические вести. – № 5. – СПб., 1998. – С. 255-267.
26. Черных Е.Н., Кузьминых С.В. Древняя металлургия Северной Евразии (сейминско-турбинский феномен). – М.: Наука, 1989. – 320 с.
27. Ключко В.И. Металлургическое производство в энеолите – бронзовом веке // Ремесло эпохи энеолита-бронзы на Украине. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 96-132.
28. Нечитайло А.Л. К вопросу о роли Донбасса в развитии металлургии эпохи бронзы // Актуальные проблемы охраны и исследований археологических памятников в Центральном Донбассе. – Перевальск, 1988. – С.15-17.

29. Черных Л.А. О возможности использования медно-рудных источников Донбасса в период энеолита, ранней и средней бронзы // Проблемы гірничої археології. – Вип. II. – Алчевськ: Дон ДТУ, 2005. – С. 293-306.
30. Литвиненко Р.О. До питання про експлуатацію донецьких рудників населенням бабинської культури (постанова проблеми) // Проблемы гірничої археології. – Вип. I. – Алчевськ: ДГМІ, 2003. – С. 44-47.
31. Литвиненко Р.О. До проблеми металовиробництва культури Бабине // Проблемы гірничої археології. – Вип. II. – Алчевськ: Дон ДТУ, 2005. – С. 119-125.
32. Бровендер Ю.М. Черты степановского типа бережновско-маевской срубной культуры в материалах памятников Картамышского археологического микрорайона // Проблемы гірничої археології. – Вип. III. – Алчевськ, 2006. – С. 30-37.
33. Отрощенко В.В. Дніпро-Донецький осередок культурогенези (постановка проблеми) // Проблемы дослідження пам'яток археології Східної України. – Луганськ: Шлях, 2005. – С. 36-38.
34. Александровский А.Л. История почв и климата на Юге России в голоцене // Труды ГИМ. – Вып. 145. – М., 2005. – С. 79-87.
35. Гольева А.А. Взаимодействие человека и природы в Северо-Западном Прикаспии в эпоху бронзы // Труды ГИМ. – Вып. 120: Сезонный экономический цикл населения Северо-Западного Прикаспия в бронзовом веке. – М., 2000. – С. 10-29.
36. Демкин В.А., Соловьева У.И., Демкина Т.С., Борисов А.В. Палеоэкология Восточноевропейской степи в эпоху энеолита и бронзы // Проблемы изучения ямной культурно-исторической области. – Оренбург, 2006. – С. 37-41.
37. Спиридонова Е.А. Эволюция растительного покрова бассейна Дона в верхнем плейстоцене и голоцене. – М.: Наука, 1991.
38. Кременецкий К.В. Природная обстановка голоцена на Нижнем Дону и в Калмыкии // Труды ГИМ. – Вып. 97: Степи и Кавказ. – М., 1997. – С. 30-45.
39. Демкин В.А., Демкина Т.С., Алексеев А.О., Алексеева Т.В., Борисов А.В., Борисов А.В. Природная периодизация бронзового века Нижнего Поволжья // Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. – Самара, 2001. – С. 368-371.
40. Демкин В.А., Демкина Т.С. Палеоэкологические кризисы и оптимумы в степях Нижнего Поволжья в IV-II тыс. до н.э. // Труды ГИМ. – Вып. 145. – М., 2005. – С. 180-182.
41. Кременецкий К.В. Палеоэкология древнейших земледельцев и скотоводов Русской равнины. – М., 1991. – 193 с.
42. Пустовалов С.Ж. Развитие скотоводческой экономики в Северном Причерноморье в эпоху неолита – поздней бронзы // Nomadism and pastoralism between the Vistula and Dnieper rivers (Neolithic, Eneolithic, Bronze Age). – Vol.3. – Pozńan, 2004. – P.181-190.
43. Бунятян Е.П. Об уровне развития степных обществ Украины поздней бронзы // Срубная культурно-историческая общность в системе древностей эпохи бронзы евразийской степи и лесостепи. – Воронеж, 2000. – С. 39-42.
44. Бунятян К.П. Напрямки господарчої діяльності населення причорноморських степів доби бронзи // Древности Северского Донца. – Вип. 5. – Луганск, 2001. – С. 76-84.
45. Отрощенко В.В. Тенденції розвитку господарчих систем доби пізньої бронзи на теренах України // Nomadism and pastoralism between the Vistula and Dnieper rivers (Neolithic, Eneolithic, Bronze Age). – Vol. 3. – Pozńan, 2004. – P. 215-221.
46. Литвиненко Р.А. Культура Бабино (многоваликовой керамики) и ее место в системе бронзового века юга Восточной Европы // Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. – Самара, 2001. – С. 161-169.

Надійшла до редакції 15.10.2007 р.